

Naslovnica: *Vsaka žival ima svoje okolje, tudi sekulje.*

Foto: Davorin Tome.

Proteus

Izhaja od leta 1933

Mesečnik za poljudno naravoslovje

Izdajatelj in založnik: Prirodoslovno društvo Slovenije

Odgovorni urednik:

prof. dr. Radovan Komel

Glavni urednik: dr. Tomaž Sajovic

Uredniški odbor:

Janja Benedik

prof. dr. Milan Brumen

dr. Igor Dakskobler

asist. dr. Andrej Godec

akad. prof. dr. Matija Gogala

dr. Matevž Novak

prof. dr. Gorazd Planinšič

prof. dr. Mihael Jožef Toman

prof. dr. Zvonka Zupanič Slavc

Lektor: doc. dr. Tomaž Sajovic

Oblikovanje: Eda Pavletić

Angleški prevod: Andreja Šalamon Verbič

Priprava slikovnega gradiva: Marjan Richter

Tisk: Trajanus d.o.o.

Svet revije Proteus:

prof. dr. Nina Gunde – Cimerman

prof. dr. Lučka Kajfež – Bogataj

† prof. dr. Miroslav Kalinšek

prof. dr. Tamara Lah – Turnšek

prof. dr. Tomaž Pisanski

doc. dr. Peter Skoberne

prof. dr. Kazimir Tarman

† prof. dr. Tone Wraber

Proteus izdaja Prirodoslovno društvo Slovenije. Na leto izide 10 števil, letnik ima 480 strani. Naklada: 2.500 izvodov.

Naslov izdajatelja in uredništva: Prirodoslovno društvo Slovenije, Salendrova 4, p.p. 1573, 1001 Ljubljana, telefon: (01) 252 19 14, faks (01) 421 21 21.

Cena posamezne številke v prosti prodaji je 4,60 EUR, za naročnike 4,00 EUR, za dijake in študente 2,80 EUR.

Celoletna naročnina je 40,00 EUR, za študente 28,00 EUR. 8,5 % DDV je vključen v ceno. Poslovni račun: 02010-0015830269,

davčna številka: 18379222. Proteus sofinancira: Javna agencija za knjigo Republike Slovenije.

<http://www.proteus.si>

prirodoslovno.drustvo@gmail.com

© Prirodoslovno društvo Slovenije, 2013.

Vse pravice pridržane.

Razmnoževanje ali reproduciranje celote ali posameznih delov brez pisnega dovoljenja izdajatelja ni dovoljeno.

Uvodnik

Ne jaz ne kdo drug ne more prepotovati te poti namesto / tebe, / ti sam jo moraš prepotovati.

(Walt Whitman: *Travne bilke, Pesem o sebi*, 46.)

Baltskonemški biolog baron Jakob Johann von Uexküll (1864-1944) je pri nas iz razlogov, ki bi jih bilo zanimivo raziskati, precej neznano ime, čeprav velja za enega največjih zoologov 20. stoletja. Morda največji filozof 20. stoletja Martin Heidegger (1889-1976) je v svojem ciklusu predavanj v Freiburgu v zimskem semestru 1929-1930 z naslovom *Osnovni pojmi metafizike. Svet – končnost – osamljenost* (v knjižni obliki so predavanja izšla šele po Heideggerjevi smrti leta 1983) Uexküllovo delo opisal kot »najbolj koristno stvar, ki si jo lahko filozofija prisvoji od danes vodilne biologije«. Tega velikega biologa v tej številki *Proteusa* predstavlja Kazimir Tarman, ki je v uvodu

skromno in spoštljivo zapisal, da sta ga k pisanju spodbudila branje knjige biologa in filozofa Andreasa Webra *Čuteča narava* in jaz kot urednik *Proteusa*. Tej na videz komaj omembe vredni Tarmanovi pripombi bralke in bralci, ki jih verjetno zanima predvsem »informacija« o delu in pomenu Uexküllu kot biologa, najbrž ne bodo namenjali posebne pozornosti, sam pa bom skušal v tem uvodniku razložiti, da ima taka »nepozornost« globlje razsežnosti. V njej se namreč kaže tisto razumevanje *resnice* sveta, ki ga ljudje imajo za nekaj tako samoumevnega, da o njem sploh ne razmišljajo več. Kakšno je torej to razumevanje?

V pomoč nam je lahko na primer naslednji na-

vedek iz knjige *Um in revolucija. Hegel in nastanek teorije družbe*, ki jo je leta 1962 napisal nemški filozof in sociolog Herbert Marcuse (1898-1979) in je leta 2004 izšla tudi v slovenskem prevodu. Marcuse je bil – kot tudi Erich Fromm – predstavnik znamenite Frankfurtske šole marksizma, ki so jo nacisti leta 1933 zaprli, njeni predstavniki pa so jo naslednjega leta zopet ustanovili na Univerzi Columbia v New Yorku. S svojim kritičnim odnosom do moderne kapitalistične družbe je med drugim postal tudi eden ključnih ideologov študentskega gibanja v Ameriki in Evropi. V navedku Marcuse predstavlja razmišljanje Georga Wilhelma Friedricha Hegla (1770-1831) iz njegove *Fenomenologije duha* takole:

»Zdravi razum in tradicionalno znanstveno mišljenje razumeta svet kot totalnost reči, ki obstajajo bolj ali manj *per se* [same na sebi], in iščeta resnico v predmetih, ki naj bi bili neodvisni od spoznavajočega subjekta [osebe]. To ni le spoznavno-teoretska drža, ampak prežema prakso ljudi in jim daje občutek, da so varni le, če poznajo objektivna dejstva in upravljajo z njimi. Bolj ko je neka misel oddaljena od vzgibov, interesov in želja živega subjekta, bolj resnična postaja. Natanko to pa je po Heglu skrajno obrekovanje resnice. Nobene resnice namreč ni, ki ne bi bistveno zadevala živega subjekta in ki ne bi bila resnica subjekta. Svet je odtujen in neresničen tako dolgo, dokler človek ne uniči njegove mrtve objektivnosti in dokler 'za' trdnimi oblikami reči in zakonov ne prepozna sebe in svojega življenja. Ko naposled doseže to *samozavedanje*, ni le na poti k resnici o samem sebi, temveč tudi o svojem svetu. To resnico bo poskušal spremeniti v delovanje in narediti svet za to, kar *v bistvu* je, namreč izpolnitev človekovega samozavedanja.«

Na naše vprašanje, kakšno je torej tisto razumevanje *resnice* sveta, ki ga ljudje imajo za nekaj tako samoumevnega, da o njem sploh ne razmišljajo več, Hegel – z Marcusejevimi besedami – odgovarja: to je tisto razumevanje, ki razume svet kot celoto reči, ki obstajajo bolj ali manj *same na sebi*, in išče resnico v predmetih, ki naj bi bili *neodvisni od spoznavajoče osebe*. Hegel tako razumevanje resnice sveta radikalno zavrne: »Nobene resnice namreč ni,

ki ne bi *bistveno zadevala* živega subjekta in ki ne bi bila resnica subjekta.« In svojo misel še stopnjuje: »Svet je odtujen in neresničen tako dolgo, dokler človek ne uniči njegove mrtve objektivnosti in dokler 'za' trdnimi oblikami reči in zakonov ne prepozna *sebe* in *svojega življenja*.«

Heglovo razumevanje resnice kot resnice živega subjekta nam bo pomagalo pojasniti marsikaj. Najprej predvsem »zgodbo« *mojega* »srečanja« z Uexküllom, iz katerega se je porodila prošnja Kazimirju Tarmanu, da bi napisal prispevek o njem.

Kje sem torej prvič »srečal« Uexkülla? »Predstavil« mi ga ni biolog, ampak – za naš uvodnik zelo pomenljivo – nemški filozof Hans-Georg Gadamer v svoji znameniti knjigi *Resnica in metoda* (Ljubljana, 2001). Name osebno sta najmočnejši vtis naredila Gadamerjeva odločna zavrnitev možnosti, da bi ljudje lahko imeli neposredni dostop do »objektivne« resnice sveta »na sebi« (to so trdili že filozofi Kant, Hegel, Husserl in Heidegger), in logično izpeljani sklep: »*To, kaj je svet, se [...] ne razlikuje od osebnih pogledov, v katerih se ponuja*.« Gadamer se je pri teh spoznanjih skliceval tudi na Uexküllove raziskave okolij, kot jih zaznavajo živali. Uexküll je za živali trdil namreč nekaj podobnega kot Gadamer za človeka. Tako kot človek tudi »nobena žival ne more stopiti v razmerje z nekim predmetom kot takim« (torej predmetom 'na sebi', opomba je moja), in – to je najpomembnejše Uexküllovo spoznanje –, ni nobenega enotnega sveta, ki bi zajemal vse žive organizme, obstaja samo neskončna raznolikost zaznavajočih svetov. Drugače povedano, vsak živi organizem živi v svojem – beseda, kot bomo videli, ni čisto ustrezna – »svetu«. Tudi človeška bitja, kot ponazarja Uexküllova sijajna metafora: ne obstaja gozd kot objektivno določeno okolje, obstaja gozd za logarja, gozd za lovca, gozd za botanika ... (beri Tarmanov prispevek).

»Dialog« med biologom Uexküllom in največjimi filozofi 20. stoletja je povzročil nenavadno in paradokсно »stapljanje« razmišljanj o bivanjskem bistvu živali in človeka. Sijajna pričevalka tega dialoga je knjiga italijanskega filozofa Giorgia Agambena (1942) *Odprto*.

Človek in žival (Ljubljana, 2011). Agamben se je pri pisanju knjige navezal na Heideggerjeva predavanja v Freiburgu, omenjena v začetku uvodnika. Heidegger je predavanja zasnoval na tezi »kamen nima sveta, žival je uboga na svetu, človek je ustvarjalec sveta«, pri čemer se je močno opiral na Uexküllove raziskave živalskih »svetov«, natančneje okolij (*Umwelt*). Kaj natančno torej je okolje (*Umwelt*) živali? To ni okolica, objektivni prostor, v katerem vidimo gibanje nekega živega bitja (*Umgebung*). Okolje (*Umwelt*) neke živali so le tisti »predmeti in vplivi«, recimo jim tisti elementi - Uexküll jih imenuje »nosilci pomembnosti« oziroma »nosilci znakov« -, ki to žival zanimajo. Drugače povedano: nobena žival ne more stopiti v odnos s predmetom *kot takim*, ampak samo s tistimi elementi, ki so zanj »pomembni« (klop jih pozna samo tri). Ali še drugače: žival zaznava le zanj pomembne elemente in ničesar drugega. Kant in za njim Hegel in Heidegger imajo torej popolnoma prav, »vsa resničnost je subjektivna«. Drugo ime za to subjektivno resničnost je očitno »svet« - pri Uexküllu jo najdemo v zloženki *Um-welt* (*Welt*, svet; *Umwelt*, okolje), pri Heideggerju pa v tezi »žival je uboga na svetu, človek je ustvarjalec sveta«. Prav ta teza pa nakazuje možen odgovor na v tem uvodniku še ne jasno zastavljeno vprašanje, v čem se v razmerju do sveta - tistega skupnega imenovalca v tezi - žival pravzaprav razlikuje od človeka. Zaključek uvodnika moramo zato nameniti prav tej tezi, ki - po Agambenu - odpira temeljni bivanjski prepad in hkrati posebno bližino med živaljo in človekom.

Bivanjski položaj živali je Heidegger opredelil takole: žival je popolnoma obvezeta, prevzeta od elementov, lastnih nosilcev pomembnosti, ki so njen »svet« oziroma - po Uexküllu - njeno okolje (*Umwelt*). V zvezi s temi elementi žival ne more zares odločati, ali bo delovala ali ne, ampak se lahko samo nagonsko obnaša. Žival je tako sicer odprta za elemente, ki so njeno okolje, toda ti elementi ji niso razkriti oziroma razodeti, saj se jih ne »zaveda«. Heidegger zato sklene, da žival v svojem življenju vendarle ima nekaj, in sicer okolje (*Umwelt*), nima pa sveta. Le svetu namreč pripada možnost razkritja oziroma razodetja vsega živega in neživega, z

drugimi besedami, vsega bivajočega kot takega. Svet pa ima lahko le človek. Kajti le človek ima zavest. Na prvi pogled se tako zdi, da je prav zavest tisto »odrešilno«, ki človeka ločuje od živali in ga hkrati tudi »povzdiguje« nad živaljo. Toda Heidegger je z analizo človekovega občutja globokega dolgočasa dokazal, da med človekom in živaljo obstaja tudi nepričakovana bližina - in hkrati oddaljenost, ki pa ni vedno »odrešilna«.

Ko se človek »globoko« dolgočasi, so mu vse poti do bivajočega »zaprte«, vse bivajoče se mu odreka in ga zavrača, to pa je podobno kot pri živali, ki je sicer »globoko« prevzeta s svojimi nosilci pomembnosti, ti nosilci pa ji niso nikoli razkriti. Vendar med človekom in živaljo obstaja razlika: ko se človek dolgočasi, se zaveda tako dolgočasja in »zaprtosti«, »neodzivnosti« vsega bivajočega kot neizkoriščenih možnosti, da bi temu temu stanju naredile konec, žival pa svoje prevzetosti s svojimi nosilci pomembnosti in obnašanja z njimi nikakor ne more prekiniti oziroma pustiti neizkoriščeni - ali, kot je zapisal Agamben, v živalskem okolju se ne more nikoli pokazati nekaj takega kakor čista možnost. Agamben je na podlagi tega razmišljanja sijajno, vendar tudi paradokсно zaključil z naslednjima trditvama. Prva se glasi: Človek je zgolj žival, ki se je naučila dolgočasiti, ki se je prebudila iz lastne prevzetosti (s svojimi nosilci pomembnosti) in v lastno prevzetost (z njimi), druga pa: Dragulj, vdolan v središče človeškega sveta in njegove odprtosti, ni nič drugega kakor živalska prevzetost; čudež, »da bitja so«, ni nič drugega kakor razumevanje »bistvenega pretresa«, ki se zgodi v živem bitju zato, ker je izpostavljeno v nečem nerazkritem. Obe misli nas nezmotljivo spominjajo na Sokratove besede, ki žarijo od zavesti, da bi človek moral biti na svoj človeški, razmišljujoč način mnogo bolj skromen, kot je danes: »Vem, da nič ne vem.« Danes, ko človeku »uspeva« graditi tak tehnokratski svet, ki človeškim posameznikom dovoljuje živeti le, če se »obnašajo« tako, kot ta tehnokratski svet zahteva od njih - ki jim dovoljuje živeti le, če se spremenijo v posameznike, ki ne mislijo več - torej »živali«.

Tomaž Sajovic